УДК 81'255
DOI https://doi.org/10.32841/2409-1154.2020.46-3.32

Голубенко Н. І.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської і німецької філології та перекладу
імені професора І. В. Корунця
Київського національного лінгвістичного університету

ПАРАМЕТРИ АДЕКВАТНОГО ТА ЕКВІВАЛЕНТНОГО ПЕРЕКЛАДУ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ ЯК ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ В ТЕКСТАХ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Анотація. Статтю присвячено описові параметрів адекватності/еквівалентності перекладу конструктів модальності в текстах художнього дискурсу. Звернення до цієї теми зумовлене складною розумово-мовленнєвою сутністю категорії модальності, яка виявляється у співвідношенні об'єктивної та суб'єктивної реальності, відображеної у свідомості людини, та різнорівневих засобів її репрезентації. У процесі перекладу необхідно встановити вплив комунікативних та прагматичних компонентів ситуації спілкування на стратегії перекладу текстів художнього дискурсу. Комунікативна ситуація є невід'ємною складовою частиною моделі перекладу оригіналу, тому перекладачеві необхідно звернути увагу на компоненти комунікативної настанови у вихідному та перекладному текстах. Такий підхід є першочерговим у передаванні модальності як складної багатоаспектної категорії, що потребує подальшого вивчення. Відповідно, до основних параметрів нормативної оцінки адекватного перекладу належать норма еквівалентності, жанрово-стилістична норма і прагматична норма. У статті «еквівалентний переклад» і «адекватний переклад» розглядаються як поняття неідентичні, хоча і тісно стикаються один з одним. Також перераховано низку лінгвістичних і екстралінгвістичних причин, які часто заважають домогтися повної адекватності під час перекладу текстів. Великі труднощі в процесі передачі модальності засобами цільової мови спричиняє досягнення адекватності оцінної, емотивної й експресивної ознак та адекватне відображення ставлення автора або суб'єктів вихідного тексту до зображуваних ситуацій чи подій. Важливою ознакою будь-якого повідомлення є суб'єктивна модальність – ставлення мовця до повідомлюваного. Такий тип модальності включає поняття оцінки й різні види емоційної (ірраціональної) реакції, що вимагають від перекладача адекватної передачі в перекладному тексті.

Ключові слова: категорія модальності, засоби вираження модальності, суб'єктивна модальність, еквівалентний переклад, адекватний переклад.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації, зближення національних культур різних країн неминуче тягнуть за собою деякі проблеми, пов'язані з необхідністю збереження національно-культурного контексту: менталітету, способів пізнання, образу світу представниками різних культур. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває точність смислового перекладу текстів з однієї мови іншою в процесі міжкультурних комунікацій. Існує думка, що між текстом оригіналу (ТО) і текстом перекладу (ТП) не може бути еквівалентних відносин через відмінності в конвенціях текстів певних жанрів, прийнятих у різних культурах [14]. У зв'язку з цим актуальним є питання: чи можна отримати з ТП такий самий обсяг інформації, як і з ТО? Особливо актуальним це питання постає, коли необхідно передати модальність. У мові не існує іншої категорії, яка б викликала стільки труднощів у перекладача, як категорія модальності. Категорія модальності та засоби її вираження продовжують залишатися об'єктом численних наукових розвідок, зокрема серед науковців у галузі перекладу, що пояснюється складністю та неоднозначністю природи цього явища. Оскільки кінець XX століття знаменувався в загальній лінгвістичній науці зміною парадигм дослідження мови, зміщенням уваги дослідників від системно-структурного її розгляду до антропоцентричного, в центрі уваги постає вивчення мовної особистості, тісного зв'язку мови з людиною, її свідомістю, мисленням, духовно-практичною діяльністю. Це дає змогу аналізувати роль граматичних явищ в організації цілісного тексту, зміст і форму граматичних (морфологічних і синтаксичних) категорій з урахуванням знань мовця, його досвіду, намірів, взаємозв'язку між учасниками спілкування. Однією з важливих категорій у цьому плані є категорія модальності, що уможливлює виконання повідомлення свого комунікативного призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриття сутності модальності як функційно-семантичної категорії, розрізнення в ній об'єктивної модальності (як відношення змісту повідомлення до дійсності у вимірах реального та ірреального) і суб'єктивної (як ставлення мовця до повідомлюваного) уможливлюють комплексне дослідження сукупності засобів її вираження на різних рівнях мовної системи (В.В. Виноградов, О.В. Бондарко, О.І. Бєляєва, А.Д. Бєлова, В.Г. Гак, М.В. Ляпон, Й. Нуйтс, Ф. Палмер, В.З. Панфілов, О.М. Старикова, І.В. Смущинська, Р.О. Якобсон та ін.). Представники різних шкіл західного перекладознавства зосереджують свою увагу на різних аспектах проблем багатоаспектної категорії модальності: від пошуку найближчого відповідника та еквівалентів у процесі перекладу модальних дієслів (Ж.-П. Віне і Ж. Дарбельне), до специфіки змін модальних значень, спричинених усвідомленим вибором перекладачем тих чи тих засобів вираження у цільовій мові (Б. Хейтім, І. Мейсон), та врахування ідеологічних чинників переосмислення змісту оригіналу й модальності зокрема (С. Басснет, А. Лефевр, Л. Венуті). Особливості передачі модальності як однієї з головних категорій перекладознавства представлені в працях Л.С. Бархударова, Є.О. Барміної,

О.І. Бєляєвої, Л.В. Васильєвої, В.Н. Комісарова, В.В. Овсяннікова, А.В. Федорова, О.Д. Швейцера, Я.І. Рецкера. На окрему увагу заслуговують погляди В.В. Овсяннікова, який розглядає модальність як стилістичну комбінацію чинників, під впливом яких приймається перекладацьке рішення.

Метою статті є визначення та детальний опис основних параметрів еквівалентної та адекватної передачі модальності в текстах художнього дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх десятиліть у царині перекладознавства стрімко набули розвитку напрями дослідження, ядром яких постає вивчення інтерактивних, текстуальних і риторичних функцій висловлювань, до яких зараховуємо персуазивність, маніпуляція, конфронтація, згода, стимулювання потоку дискурсу, створення когерентності та когезивності тексту. Такі постулати корелюються зі значною різницею кількості семіотичних систем у «вихідній мові» і «мові-перекладу». У зв'язку з цим виникають закономірні питання: наскільки точно можна передати знаки однієї семіотичної системи іншою, чи можна розробити загальні принципи такого перекладу, і які відтінки смислу втрачаються, а які зберігаються. Вибираючи основою дослідження принцип нерозривного взаємозв'язку мисленнєвих та мовленнєвих процесів, варто визнати, що поряд із суто лінгвістичними категоріями, «які залежать від структури кожної мови у тому вигляді, в якому вона існує, є ще позамовні категорії, які не залежать від більш чи менш випадкових фактів існування мов» [7, с. 15]. Ці категорії є універсальними, оскільки вони властиві всім мовам, хоча вони рідко виражаються в цих мовах ясним і недвозначним чином. Однією з таких універсальних категорій, «що належать до тієї галузі мовних явищ, де їх зв'язок із логічною будовою мислення виявляється найбезпосередніше» [10, с. 37], є категорія модальності.

Сучасні виміри категорії модальності враховують її навантаження не лише в синтаксично-формальній та семантичній структурі речення, а й у цілісному зв'язному тексті, роль особи мовця (з його знаннями, оцінкою знань і вираженого ставлення до повідомлюваного) в актах комунікації. Крім того, вивчення модальності як функціонально-семантичної категорії сприяло формуванню в мовознавстві синтетичного підходу до пояснення цієї категорії, що враховував розгалужений спектр її значень і налаштовану на них сукупність різнорівневих засобів мовного вираження.

Невирішеними нині залишаються питання проблеми й труднощів у передачі модальності вихідного тексту засобами цільової мови. Однією з головних причин є відсутність однозначного визначення категорії модальності, неможливість віднайти одиниці перекладу модальності, яка може виражатися на різних рівнях мови – фонологічному, морфологічному, лексичному, лексико-граматичному, синтаксичному. Окрім того, модальні слова та дієслова можуть набувати різних конотативних значень під впливом мовної ситуації і середовища, тому перекладачеві важко їх розкрити і знайти відповідний спосіб перекладу, адже неправильна інтерпретація модальності може привести як до інформаційних збоїв, так і до проблем у сприйнятті повідомлення загалом.

Оскільки основним завданням перекладу є передача змісту оригіналу, то вслід за Ш. Баллі, одиницю перекладу варто вважати смисл оригіналу [1]. Відповідно, О.І. Бєляєва одиницею перекладу вважає інформацію двох видів: а) інформацію першого роду – *предметно-логічну*, об'єктивну, тобто думки автора про навколишній світ та події; б) інформацію другого роду – *суб'єктивну* за своїм характером: оцінну, емоційну, тобто почуття, емоції, настрій автора [3]. У цьому плані суголосною є поняття точки зору, яка здебільшого завжди є суб'єктивною та відображає індивідуально-особистісні установки.

У контексті перекладознавства важливість вивчення модальності є те, що вона пов'язана з мовними і позамовними аспектами перекладу, а саме із такими ключовими складниками, як еквівалентність, адекватність, релевантність. Оскільки модальність тісно пов'язана з нормами поведінки, міжособистісних стосунків та мовленнєвим етикетом, переклад її засобами цільової мови ускладняється пошуком еквіваленту з метою максимально точної передачі змісту висловлювання. Розуміння й інтерпретація модальності з точки зору функційно-прагматичного підходу, що сфокусований на інформації, яку отримує адресат повідомлення через посередництво відповідного знака, передбачає, що в процесі перекладу адресат повідомлення має отримати той самий обсяг інформації про модальність висловлювання, що його мав реципієнт на МО [2, с. 19]. При цьому перекладачеві потрібно враховувати, що модальність стосується мовних та позамовних аспектів перекладу. Тому українські перекладознавці (В.В. Овсянніков та ін.) у своїх працях наголошують, що модальність є фундаментальною основою реалізації мовленнєвої діяльності, яку не можна не врахувати під час здійснення перекладу: переклад не може вважатися адекватним, якщо в ньому не збережено модальність тексту-оригіналу.

Єдиною точкою зору, які поділяють сучасні перекладознавці, є розуміння сутності джерела модальності (визначення агента модального твердження), сфери застосування модальних виразів, крослінгвістичні концептуалізації модальності. Якщо ставлення мовця є істинною цінністю, то ми маємо справу з епістемічною модальністю, якщо йдеться про створення ситуації або події, то це деонтична модальність. Категоризація модальності різнопланова, адже в ній виділяються різні аспектуальні зони, або модуси: модальність, яка містить елемент волі, і модальність, яка не містить елемент волі; алетична, епістемічна, деонтична і т.д. Тому в процесі перекладу головним чином потрібно визначити тип модальності, що в загальному сенсі ідентифікує фактуальне висловлювання, стосується думки або ставлення мовця до пропозиції, яку висловлює, або до ситуації, яку описує пропозиція.

О.Д. Швейцер пов'язує еквівалентність з поняттям інваріанту – елемента значення, який неминуче зберігається, якщо між текстами оригіналу і перекладу можна встановити відношення еквівалентності. При цьому автор вважає найбільш істотною для всіх рівнів і видів еквівалентності інваріантною ознакою відповідність комунікативної інтенції первинного відправника комунікативному ефекту кінцевого тексту. Звідси випливає, що поняття комунікативної еквівалентності позначає рівноцінність між вихідним та перекладним текстами, тобто вони здатні викликати в отримувача інформації однаковий комунікативний ефект. Відповідно, під час переходу від тексту-джерела до тексту-перекладу зберігається або залишається інваріантна початкова комунікативна цінність оригіналу. У разі формальної еквівалентності перекладу засобів вираження модальності акцентується на самому повідомленні, його формі та змісту з метою досягнення максимальної близькості

тексту-перекладу з текстом оригіналу, що спричиняє недовираження певних установок повідомлення.

Динамічна (прагматична) еквівалентність, що ґрунтується на принципі еквівалентного ефекту, досягається шляхом максимального відтворення ставлення мовця (модальне вираження) до повідомлюваного в текстах оригіналу і перекладу. При цьому перекладач прагне зробити форму вираження повідомлення природною для цільової аудиторії, використовуючи поняття, властиві культурі реципієнта.

На думку В.Н. Комісарова, адекватним може вважатися переклад, який «забезпечує прагматичні завдання перекладацького акту, максимально можливі для досягнення цієї мети рівні еквівалентності, не допускаючи порушення норм або узусом ПЯ, дотримуючись жанрово-стилістичних вимог до текстів даного типу і відповідаючи суспільно визнаній конвенційній нормі перекладу» [9, с. 82]. Це такий переклад, який виправдовує очікування комунікантів або осіб, які оцінюють якість перекладу.

Якщо еквівалентність – це скоріш за все ідеальний конструкт, що має на увазі максимально можливу передачу вихідного значення, або «комунікативно-функціонального інваріанту» тексту оригіналу, то адекватність – це стратегія перекладу, яка забезпечує відповідність кінцевого тексту умовам і завданням акту міжмовної комунікації» [12, с. 95–96]. О.Д. Швейцер вважає адекватним такий переклад, який викликає в іншомовного одержувача реакцію, відповідну комунікативній установці відправника.

Доцільним для перекладу конструктів модальності засобами цільової мови є застосування теорії «Скопос» (від грец. Skopos – «мета», «завдання»), розробленої німецькими лінгвістами Г. Фермеєром і К. Райс наприкінці 1970-х рр., що є своєрідним переходом від формально-лінгвістичних перекладацьких теорій, що спираються на поняття еквівалентності, до функціонально і соціокультурно орієнтованого розуміння перекладу. У світлі цієї теорії переклад постає не як транскодування, а як різновид людської діяльності (в цьому випадку – перекладацької), основними умовами якої є наявність мети і результату. У рамках теорії «Скопос» можна виділити три основних правила: 1) правило Скопос (skopos rule) – вибір стратегії перекладу; 2) правило зв'язності (coherence rule) – текст перекладу має бути зв'язковим і зрозумілим для отримувачів з урахуванням фонових знань відповідної культури; 3) правило вірності (fidelity rule) – після досягнення правила Скопосу і застосування правила зв'язності між текстами оригіналу та перекладу має бути присутній комунікативний та інтенціональний зв'язок.

Адекватний переклад орієнтований на одержувача повідомлення, створеного перекладачем. У всіх випадках, коли перекладу підлягає текст, що створювався «для внутрішнього споживання», тобто як мовленнєвий твір, переклад якого спочатку не передбачався, адекватність виявляється цілком орієнтованою на одержувача перекладної продукції. Саме він визначає ступінь комунікативної рівнозначності оригіналу і перекладу, необхідний для вирішення завдань комунікації. Тому деякі дослідники вважають за необхідне розмежувати різні рівні адекватності.

Так, Ю.В. Ванников виділяє семантико-стилістичну адекватність, яка визначається «через оцінку семантичної і стилістичної еквівалентності мовних одиниць, складових текст перекладу і текст оригіналу», і функціональну (прагматичну), яка «виводиться з оцінки співвіднесеності тексту-перекладу з комунікативною інтенцією відправника повідомлення, реалізованої в тексті оригіналу» [4, с. 34–37]. Ю.В. Ванников вважає необхідним виділити особливий тип адекватності – «дезидеративну адекватність», яка цілком орієнтується на запити отримувача перекладної продукції: «З позиції семантико-стилістичної теорії адекватності такі види обробки тексту не мають вважатися перекладами. Насправді ж, якщо вони правильно передають необхідний аспект інформації, укладений в іншомовному тексті, тобто реалізують комунікативну установку, ініційовану отримувачем, їх варто визнати повноправними перекладами, що відрізняються від інших «власне перекладів» типом своєї адекватності» [4, с. 38]. Останнім різновидом адекватності вважається так звана «волюнтативна» адекватність, яку дослідник вбачає в домінуванні особистісної комунікативної установки перекладача. Усі ці різні види перекладу, які передбачають різний рівень близькості тексту перекладу тексту оригіналу, об'єднані між собою тим, що є фактами двомовної комунікації за посередництва перекладача.

Висновки. Якщо підсумовувати короткий огляд концепцій параметрів еквівалентної й адекватної передачі модальності в текстах художнього дискурсу, проблема перекладу виникає через відмінності культурно-мовного коду, норм поведінки, соціального устрою, особистою оцінкою автора тексту та індивідуально-особистісними настановами перекладача. Звідси випливає необхідність у виборі загальної стратегії перекладу та орієнтація не на еквівалентну співвіднесеність конструктів модальності в тексті-оригіналі та тексті-перекладу, а на адекватну передачу комунікативної інтенції першотвору, мети тексту, емоційного, емотивного та експресивного ставлення автора до подій у тексті. Подальшого дослідження варта залежність вибору перекладацьких стратегій передачі модальності від ступеня її об'єктивності/суб'єктивності.

Література:

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва.: Изд-во иностранной литературы, 1955. 416 с.
2. Барміна Є.О. Особливості перекладу дебітивної модальності з української на англійську мову *:* дис. … канд. філол. наук. Запоріжжя, 2012. 226 с.
3. Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английскои и русском языках. Воронеж : Из-во Воронежск. ун-та, 1985. 180 с.
4. Ванников Ю.В. Проблемы адекватности перевода: Типы адекватности, виды перевода и переводческой деятельности. *Текст и перевод.* Москва, 1988. С. 34–37.
5. Вермеєр Г. Скопос-теорія перекладу: [фрагмент]. *Протей : переклад. альм. / Нар. укр. акад.; [ред. кол. : О.А. Кальниченко (голов. ред.) та ін.].* Харків : НУА, 2009. С. 293–319.
6. Вус Н.Й. Модальність та її трактування у працях дослідників. *Слов'янський збірник.* 2006. Вип. 12. 128 с.
7. Есперсен О. Философия грамматики: Пер. с англ. Москва : Иностр. лит., 1958. С. 15.
8. Карабан В.І. Мовленнєвий акт як одиниця перекладу. *Перші Почепцовські читання :* матеріали Міжнародної наукової конференції. Київ : Видав. центр КНЛУ, 2013. С. 46–48.
9. Комиссаров В. Общая теория перевода. Москва : ЧеРо, 2000. 136 с.
10. Панфилов В.З. Категория модальности и еѐ роль в конструировании структуры предложения и суждения. *Вопросы языкознания.* 1977. № 4. С. 37.

11. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Москва : Междунар. отношения, 1974. 216 с.
12. Швейцер А.Д. Теория перевода : статус, проблемы, аспекты. Москва : Наука, 1988. 215 с.
13. Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода. *Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике*. Москва, 1978. С. 16–24.
14. Halliday, M.A.K. Language as Social Semiotic : The Social Interpretation of Language and Meaning. L. : Arnold, 1978. 421 p.
15. Hassan B. Literary Translation: Aspects of Pragmatic Meaning. Newcastle upon Tyne: Cam Scholars Publishing, 2011.102 p.
16. Hatim B. The Translator as Communicator. L., N.Y. : Routledge, 1997. 244 p.
17. House J. Translation Quality Assessment: A Model Revisited. Tubingen: Gunter Narr Verlag, 1997. 207 p.
18. Kranich S. Epistemic Modality in English Popular Scientific Texts and Their German Translations. URL: http://www.trans-kom.eu/bd02nr01/transkom_02_01_02_Kranich_Epistemic_Modality.20090721.pdf (дата обращения: 05.06.2014)
19. Nida, E.A. Contexts in Translating. Amsterdam and Philadelphia : John Benjamins, 2002. 125 p.
20. Palmer F. Modality and the English Modals. London and New-York, 1979. 196 p.
21. Portner P. Modality. Oxford : Oxford University Press. 2009. 302 p.
22. Snell-Hornby M. The Turns of Translation Studies: New Paradigms or Shifting Viewpoints? Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006. 205 p.

Holubenko N. Parameters of adequate and equivalent translation of the means of expressing modality as a functional-semantic category in texts of the artistic discourse

Summary. The article describes the parameters of adequacy / equivalency in translation of the modality constructs in the texts of artistic discourse. The attention to this topic is paid due to the complex mental and speech essence of the category of modality, which manifested in the objective and subjective reality reflected in the human mind, and the linguistic means that represent it. In the process of translation, it is necessary to establish the influence of communicative and pragmatic components of the communicative situation on the strategy of translation of fiction texts. The communicative situation is an integral part of the model of translation, so the translator has to pay attention to the components of the communicative situation in the source and the translated texts. This approach is paramount in the transfer of modality as a complex multifaceted category that requires further study. Accordingly, the main parameters of the normative assessment of adequate translation are: the norm of equivalence, genre-stylistic norm and the pragmatic norm. In the article "equivalent translation" and "adequate translation" are considered to be as not identical concepts, although they are in close connection with each other. It also lists a number of linguistic and extralinguistic reasons that often prevent the achievement of full adequacy in the translation of texts. The most problematic in the process of transmitting modality by means of the target language is to achieve the adequacy of evaluative, emotional and expressive features and adequate reflection of the attitude of the author or subjects of the source text to the depicted situations or events. An optional feature of any message is the subjective modality – the attitude of the speaker to the message. The semantic basis of subjective modality is formed by the concept of evaluation in a broad sense, including not only the logical (intellectual, rational) qualification of the message, but also various types of emotional (irrational) reaction that require adequate transmission in the translated text.

Key words: category of modality, means of expressing modality, subjective modality, equivalent translation, adequate translation.